

германські мови / романські мови» / Л. Н. Черноватий. – Х., 1999. – 27 с.

8. Funk H., Koenig M. Grammatik lehren und lernen / Fernstudienangebot – Berlin, München: Langenscheidt, 2000. – 168 S.

Стаття надійшла до редакції 25 грудня 2012 року

УДК 81'42'23

*Людмила Овсієнко
(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)*

ТЕКСТ ЯК ОБ'ЄКТ ВИВЧЕННЯ ПСИХОЛІНГВІСТИКИ

У пропонованій статті визначається смисл і значення поняття «текст» з погляду психолінгвістичних досліджень. Зроблено висновки про те, що в психолінгвістиці текст є продуктом діяльності людини, у якому втілюються й об'єднуються його психологічний зміст, умови спілкування й особистість мовця. Текстом може бути запитання, коротка відповідь, просте чи складне речення або розгорнутий монолог. Як продукт мовленнєвої діяльності він об'єктивує предмет говоріння, тобто думки, опосередкованої мовою.

Ключові слова: *текст, повідомлення, психолінгвістика, лінгвістика, психологія, сприймання, розуміння, мовлення, комунікація, комунікативна ситуація, мовленнєво-мисленнєва діяльність, мовець, психолінгвісти, дослідження.*

В предлагаемой статье определяется смысл и значение понятия «текст» с точки зрения психолингвистических исследований. Сделаны выводы о том, что в психолингвистике текст является продуктом деятельности человека, в котором воплощается и объединяется его психологическое содержание, условия общения и личность говорящего. Текстом может быть вопрос, короткий ответ, простое, сложное предложение, или развернутый монолог. Как продукт речевой деятельности он объективирует предмет говорения, то есть мысли, опосредствованной языком.

Ключевые слова: текст, сообщение, психолингвистика, лингвистика, психология, восприятие, понимание, речь, коммуникация, коммуникативная ситуация, рече-мыслительная деятельность, говорящий, психолингвисты, исследования.

The proposed article defines the meaningful and significant contents of the notion of «text» from the viewpoint of psycholinguistic research. Text is viewed as a complex, heterogeneous and multi-dimensional phenomenon which is a product of speaking activity. The research paper concludes that in psycholinguistics a text is a product of human activity which embodies and unites its psychological contents, communicative situation, and the personality of the speaker. Text may have the form of a question, a short answer, simple or complex sentence, or an extended monologue. As a product of speech activity, it objectifies the subject of speaking, i.e. the thoughts mediated through speech.

Key words: text, message, psycholinguistics, linguistics, psychology, perception, understanding, speech, communication, communicative situation, speech and thinking activity, speaker, psycholinguists, research.

Тексти здавна привертали увагу як особливий об'єкт вивчення. Спочатку це стосувалося сакральних текстів, що відіграють основну роль у всіх релігіях. Пізніше об'єктом вивчення стали тексти інших стилів, зокрема юридичні та літературні. З кінця XIX ст. вони є предметом пильної уваги етнологів. Проте текст як структура стає об'єктом спеціального інтересу лише в XIX – XX ст.

Із виникненням нової галузі мовознавчої науки – лінгвістики тексту увагу дослідників усе більше привертає зв'язний текст як цілісне утворення, єдність змісту й форми. Саме текст розглядається як центральна ланка в процесі комунікації. Однак це явище настільки багатогранне й різнопланове, що не існує єдиного його розуміння й визначення. Більшість учених, оперуючи цим терміном, уникають його формулювання як універсальної мовної одиниці або кваліфікують це поняття лише з погляду таких ознак тексту як послідовність, завершеність, лінійність тощо (І. Ковалик, Л. Лосєва, Л. Мацько, М. Плющ, Г. Солганик).

Текст як об'єкт вивчення цікавий для багатьох галузей науки: філософії, психології, психолінгвістики, соціолінгвістики, герменевтики, стилістики, загальної теорії мови, комп'ютерної

лінгвістики, комунікативної лінгвістики, когнітивної лінгвістики, лінгводидактики та ін. Але й на даний час є необхідність у комплексному дослідженні закономірностей сприймання, відтворення й породження тексту як цілісного мовленнєвого висловлювання.

Філософія розглядає текст як проблему середовища, у якому відбувається формування наукових понять і теорій. У сфері філософських досліджень текст характеризують як первинне явище всього гуманітарно-філософського мислення (Г. Стояцька).

Психологи зазначають, що текст є основним елементом комунікації, способом збереження й передавання інформації, формою існування культури, результатом певної історичної епохи, відображенням життя окремої особистості й суспільства в цілому (Л. Виготський, О. Леонт'єв).

У психолінгвістиці (І. Зимня, І. Жинкін, О. Леонт'єв та ін.) текст – це продукт говоріння (письма), що відображає мисленнєву діяльність людини; єдність внутрішньої та зовнішньої форм цілісного утворення, що складається з мовних, мовленнєвих та інтелектуальних факторів.

Таким чином, текст як продукт діяльності є складним, неоднорідним і багатоплановим явищем, яке вимагає подальшого дослідження.

Ураховуючи викладене, мету публікації вбачаємо в тому, щоб визначити смислове і значеннєве навантаження поняття «текст» з погляду психолінгвістики.

Психолінгвістичні особливості тексту досліджували, як вітчизняні науковці, так і зарубіжні, а саме: Н. Акімова, В. Апухтін, В. Белянін, Л. Виготський, Т. Гарлі, І. Жинкін, А. Загнітко, І. Зимня, О. Зорькіна, С. Куранова, О. Леонт'єв, А. Михальченко, Ю. Сорокін та ін.

Психолінгвістика як окрема дисципліна виникла в середині ХХ століття. Вона вивчає особливості впливу слова на слухача, процеси породження висловлювань. Це наука, яка допомагає зрозуміти внутрішній стан слухачів, закономірності сприймання, розуміння, уваги (Ф. де Соссюр, Л. Виготський, О. Лурія та ін.)

Психолінгвістика вивчає мову перш за все як феномен психіки й мислення людини. З погляду цієї науки мова існує в тій мірі, у якій існує внутрішній світ комуніканта, слухача, письменника й читача. Вона входить до низки дисциплін, що вивчають соціальні комунікації, зокрема оформлення і передачу знань.

Аналіз сучасних психолінгвістичних розвідок дає змогу стверджувати, що основним завданням цієї науки є використання в дослідженні (очевидних чи прихованих) даних, позицій, підходів як психології, так і лінгвістики з метою розвитку знань у галузі природи мовлення і мови. Адже мова в мовленні відтворює мислення людини, яке є продуктом її когнітивної здатності та психіки; психіка як найскладніша сфера життєдіяльності людини є об'єктом вивчення психології – однієї з наук про людину [3, с. 4]; психічне життя людини охоплює психічні стани, психічні процеси (емоційно-вольові (почуття, воля), пізнавальні (відчуття, сприймання, мислення, уява, пам'ять, увага)) і психічні властивості (темперамент, здібності, характер).

Якщо лінгвістика визначає текст як «реально висловлене (написане) речення або сукупність речень, які можуть слугувати матеріалом для спостереження фактів даної мови [4, с. 49]», то в психолінгвістиці його характеризують як «опредмечену форму акту комунікації, мінімально необхідними компонентами якої являється предмет комунікації, автор і реципієнт [5, с. 82]».

Текст варто розглядати в рамках конкретної комунікації, при цьому форма і зміст текстів визначаються психолінгвістичними особливостями індивідів – учасників комунікації.

Однією із центральних проблем психолінгвістики є вивчення питання про особливості сприймання і розуміння як окремих повідомлень, так і цілих текстів. Учені підкреслюють складність та багатоплановість цих процесів, а також указують на їх тісну взаємодію.

Сприймання – це психічний процес відображення людиною предметів і явищ у цілому, у сукупності всіх їхніх якостей і властивостей при безпосередньому їх впливі на органи чуття [10, с. 268]. Він відбувається у взаємозв'язку з такими психічними

процесами особистості, як розуміння, мислення, мова, мовлення, почуття, воля та ін. Додамо, що мова і мовлення, поряд з умінням мислити, відіграють у сприйманні тексту провідну роль. Таким чином, сприймання тексту – це психічний процес відображення людиною змісту висловлювання під час безпосереднього впливу на органи чуття.

Сприймання як один із пізнавальних процесів має такі властивості: предметність, вибірковість, цілісність, структурність, константність, апперцепція, осмисленість [10, с. 269].

Предметність є набутою властивістю сприймання, що формується в процесі активної взаємодії суб'єкта з об'єктивним світом. Предметність сприймання виявляється у співвіднесенні відомостей про об'єкти із самими об'єктами як носіями певної інформації.

Важливою умовою успішного сприймання будь-якого тексту є його вибірковість. Вибірковість предмета сприймання зумовлюється потребами та інтересами людини, необхідністю в знаннях, професійною спрямованістю тощо.

Цілісність сприймання полягає в тому, що образи відображених предметів та явищ постають у свідомості в єдності багатьох якостей і властивостей. Сприймаючи певний об'єкт, ми виокремлюємо деякі його ознаки, аспекти, властивості й водночас об'єднуємо їх у єдине ціле, завдяки чому в нас виникає його цілісний образ. Цілісність тексту полягає у вичерпному викладенні теми, підпорядкованої досягненню поставленої мети.

Структурність сприймання виявляється в тому, що, відображаючи предмети та явища в цілісності, людина виокремлює в них різні елементи, компоненти, підсистеми тощо. Сприймаючи текст, ми осмислюємо його як єдине ціле, що має свою структуру. Константність сприймання забезпечується досвідом, що набувають у процесі індивідуального розвитку особистості, і має велике практичне значення. Якби сприймання не було константним, то при кожному кроці, повороті, русі, зміні освітлення ми не могли б розпізнавати те, що було відоме раніше.

Осмисленість сприймання полягає в тому, що відображені предмети та явища порівнюються з минулим досвідом людини,

відомостями і знаннями, на основі чого виникає відповідне ставлення до них. Завдяки осмисленню сутності та призначення предметів стає можливим цілеспрямоване їх використання, практична діяльність із ними. Сприймаючи предмет, ми можемо точно назвати його або сказати, що він нам нагадує.

У сприйманні важливу роль відіграє попередній досвід, знання, попередні уявлення особистості, інтереси, ставлення до життя, що є апперцепцією. Чим більше людина обізнана з певним об'єктом, то повнішим, точнішим і змістовнішим є її сприймання цього об'єкта.

Із сприйняттям інформації та тексту щільно пов'язаний процес розуміння, який складається з процесів декодування, перекладу інформації на внутрішню мову, інтерпретації, результативного пояснення, оцінки, пізнання, мисленнєвої діяльності.

Розуміння – це послідовна зміна структури ситуації від одного елемента до іншого; процес перекладу змісту тексту в іншу форму. Розуміння тексту є складною проблемою для різних галузей науки (філософії, психології, психолінгвістики, літературознавства, лінгводидактики). У психолінгвістиці розуміння є результатом сприйняття мовного повідомлення (тексту).

Розглядають розуміння і як своєрідну інтерпретацію, і як оцінку, і як засіб побудови власних ментальних процесів. Текст зрозумілий тоді, коли може бути висловлений іншими словами. Безперечно, процес розуміння тексту зумовлює формування особистих утворень змісту, емоційної оцінки подій тощо.

Як бачимо, у будь-якій галузі знань, у тому числі й психолінгвістиці, науковою основою теорій розуміння є герменевтична концепція. Вона полягає в тому, що розуміння починається з тлумачення готових думок і сформованих понять, щоб потім підвести їх під суть самих речей.

Процес сприймання і розуміння тексту являє собою ієрархічну систему, де в тісній взаємодії виступають низький, сенсорний та вищий смисловий рівні. Ієрархічність осмислення тексту виявляється в поступовому переході від інтерпретації

значення окремих слів до розуміння сенсу цілих висловлювань, а потім – до осмислення загальної ідеї тексту [8].

На думку Г. Богіна, текст сам спроможний «керувати процесом розуміння: починаючи з перших осмислених одиниць ділення в індивіда формується установка, яка пов'язана з прогнозуванням подальшого змісту. Розуміння перетворюється на композицію, починаючи від поєднання фонем до взаємозв'язку сюжетних епізодів [9]». Цей процес не є пасивним відтворенням почутого. Мовний вплив стає можливим лише при певній творчій діяльності адресата.

Таким чином, сприймання твору є керований автором процес його продукування адресатом. Він включає сенсорні процеси (відчуття), перцепцію (пізнання), рецепцію (розуміння).

Психолінгвісти, досліджуючи механізми, пов'язані з процесами сприймання, розуміння і створення зв'язного тексту наголошують на необхідності більш глибокого вивчення психічних процесів і закономірностей, що беруть участь у продукуванні й розумінні тексту [1, с. 150–171]. З погляду психолінгвістики текст розглядають в аспекті породження мовлення, побудови тексту, як продукт спілкування й аналізу тих компонентів, що забезпечують цей процес [2, с. 175].

Вихідним у психолінгвістиці є мовлення – «реалізація мовленнєвої діяльності, єдиний об'єктивний прояв мови» (О. Мельничук), «мова в конкретному виявленні як засіб спілкування (С. Єрмоленко) [2, с. 175]». І. Зимня визначає мовлення як своєрідний особливий спосіб формування і формулювання думки засобами мови [6].

Як відомо, у психологічних дослідженнях проблему мовлення розглядають у контексті з мисленням, адже слово виражає узагальнення, оскільки є формою існування поняття й думки.

Пізнання навколишнього світу починається з відчуттів, сприймань і породжує людське мислення. Воно супроводжує всі розумові процеси людини. Мислення є психічним процесом пошуків та відкриттів нового, істинного, глибинного внаслідок аналізу та синтезу навколишньої дійсності. У процесі мислення

людина пізнає світ узагальнено й опосередковано (через слово, текст). Воно безпосередньо пов'язане з навколишнім світом і є його відображенням.

Людське мислення в будь-якій формі неможливе без мовлення. Мислення і мовлення є складовими інтелекту людини. Мислення існує в матеріальній, словесній оболонці, що є однією з принципових відмінностей психіки людей та тварин. Завдяки слову думка не зникає. Дослідження Л. Виготського свідчать, що слово не лише називає предмет, тобто є його ярликом, але й завжди характеризує цей предмет чи явище, тобто є одночасно актом мовлення і мислення [11].

Генетично мовлення виникло разом із мисленням у процесі суспільно-трудової практики й поступово розвивалося в цій єдності. Але мовлення все ж виходить за межі співвідношення з мисленням і корелює зі свідомістю в цілому.

Індивідуальна свідомість кожної людини, не обмежуючись особистим досвідом, власними спостереженнями, завдяки мовленню насичується і збагачується результатами суспільного досвіду. Мовлення відображає буття, позначаючи його. Однак мова і мовлення – це поняття як схожі, так і відмінні.

Мовлення – це процес використання мови в спілкуванні. Іншими словами, це – мова в дії. Воно не існує і не може існувати поза мовою. Водночас мова функціонує як жива лише за умови активного використання людьми. Вона розвивається і вдосконалюється у процесі мовного спілкування [7, с. 89].

З усього сказаного випливає, що мовлення є практичним застосуванням потенційних можливостей мови як системи знаків у процесі мовленнєвої діяльності, яка може втілюватись у писемній та усній формах.

Процес вивчення мовлення людини має заглиблюватися у площину встановлення важливих особистісних властивостей, адже механізми сприймання, розуміння та породження мовлення є важливими не самі по собі, а з перспективи впливу мовленнєвої діяльності на генезу особистості, на специфіку становлення її пізнавальної, емоційної та мотиваційно-сислової сфер.

Мовленню як діяльності притаманна узагальнена структура: воно має предметний мотив і мету (що сказати і для чого), становить собою суму мовленнєвих дій і вид активності, що спричиняється потребою в спілкуванні, самовираженні тощо, а також воно складається з послідовних фаз: орієнтування, планування, реалізації плану, контролю.

У психолінгвістиці мовленнєву діяльність визначають за її цілеспрямованістю й предметною мотивацією. Мовленнєва діяльність лежить в основі породження тексту [2, с. 177].

У мовленні тексти часто утворюються не лише з речень, а скоріше з їх сукупностей, що складають змістову й структурну цілісність. Адже інформація реченнями не тільки повідомляється, а й подається її розгорнутий зміст, тобто навколо змістового ядра з'являються додаткові повідомлення-речення. Характерними ознаками тексту є синтаксична єдність, зв'язність складових одиниць, певна інтонаційно-змістова спільність.

Як бачимо, з погляду лінгвістичних досліджень, текст є продуктом цілеспрямованого мовленнєвого акту, закінченим, об'єднаним спільною метою, змістовим цілим. Це єдність речень, розташованих у певній послідовності й пов'язаних між собою за змістом, інтонацією, стилем, спрямованістю за допомогою різних мовних можливостей.

За прагматичною спрямованістю (знаряддя акту спілкування між адресатом і адресантом із певною метою) текст має свою інформативну наповненість, тобто висвітлює окремих фрагмент мовної картини світу з різним ступенем об'єктивності.

Текст як елементарна (основна) одиниця мовлення – явище не тільки лінгвістичне, але й екстралінгвістичне. З погляду сучасної лінгвістики (що враховує лінгвістичні аспекти породження і сприйняття тексту) текст – продукт, створений мовною особистістю й адресований мовній особистості. До того ж у тексті реалізується антиномія – системність / індивідуальність, без якої зміст тексту не може бути пізнаним, а отже – буде мертвим.

Таким чином, розгляд тексту як елементу процесу комунікації дозволяє виокремити такі міркування: 1) текст є

породження (продукт) мовця; 2) текст є вербально вираженою і знаково зафіксованою реакцією на ситуацію; 3) текст утворюють формальні та змістовні категорії, які відображають екстралінгвістичні й власне лінгвістичні реальності; 4) текст живе саме в комунікації: у момент свого породження й сприйняття; 5) текст, будучи витвором людини, пов'язаний (бо не може не бути пов'язаним) з особливостями людської свідомості та мислення [13]. Як справедливо зазначає з цього приводу один із найвідоміших українських дослідників проблем тексту С. Васильєв, «...текст є найбільш звичним феноменом людської життєдіяльності, можливо, саме тому виникає уявлення, що текст є чимось само собою зрозумілим, цілком безпроблемним. Водночас, більш пильний погляд легко визначить, що поняття «текст» являє собою досить сильну абстракцію, яка приховує велику різноманітність конкретних явищ, ...і яка навіть піддає сумніву необхідність ототожнювати ці явища актом підведення їх під одне поняття [14, с. 53]».

Отже, текст є продуктом мовленнєвої діяльності, який перший раз народжується в момент створення його автором і може переживати повторні народження при сприйнятті його реципієнтом.

Як підсумок можна констатувати, що психолінгвістика – це наука, яка вивчає взаємозв'язки мови і мислення, вплив мови на психічний розвиток людини, психологічну зумовленість мовних явищ. Досліджує вона і формування мовної свідомості, діяльність людини як мовної особистості, закорінену в національну специфіку мовленнєвої поведінки і соціального символізму. З погляду психолінгвістики текст є продуктом діяльності людини, у якому втілюється й об'єднується його психологічний зміст, умови спілкування й особистість мовця. Текстом може бути запитання, коротка відповідь, просте чи складне речення або розгорнутий монолог. Як продукт мовленнєвої діяльності він об'єктивує предмет говоріння, тобто думки, опосередкованою мовою.

За умови лінгвістичного підходу до вивчення тексту, учених у першу чергу цікавлять мовні засоби, з допомогою яких можна зрозуміти задум автора й емоційний зміст висловлювання. Якщо

ж аналізувати текст із позицій психолінгвістики, то в центрі уваги постає мовна особистість, процеси його породження і сприймання, які розглядаються як результат мовленнєво-мисленнєвої діяльності особистості. Якщо лінгвістика розглядає текст як речення або сукупність речень, які є матеріалом мовленнєвої діяльності особистості, то в психолінгвістиці – це форма акту комунікації, компонентами якої є предмет комунікації, автор і реципієнт.

Звідси випливає, що будь-який текст повинен розглядатися в рамках конкретної комунікативної ситуації, а його форма і зміст визначається психологічними особливостями мовця.

Перспективи подальших розвідок вбачаємо в дослідженні тексту як об'єкта вивчення філософії, соціолінгвістики, герменевтики, стилістики, комунікативної лінгвістики, когнітивної лінгвістики, лінгводидактики та ін.

ЛІТЕРАТУРА

1. Залевская А. А. Исследование речевого мышления в психолингвистике. Информационный тезаурус человека как база речемышлительной деятельности / Залевская А. А. – М. : Наука, 1985. – С. 150–171.
2. Пентилюк М. І. Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики : збірник статей / Пентилюк М. І. – К. : Ленвіт, 2011. – 256 с.
3. Фрумкина Р. М. Психолингвистика : [учеб. для студентов высш. учеб. заведений] / Фрумкина Р. М. – М. : Академия, 2001. – 320 с.
4. Ахманова О.С. Очерки по общей и русской лексикологии / Ахманова О. С. – М. : Просвещение, 1957. – 362 с.
5. Апресян Ю. Д. Интегральное описание языка и системная лексикография. Избранные труды : в 2 т. / Апресян Ю. Д. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1995. – Т. 2. – 766 с.
6. Зимняя И. А. Лингвопсихология речевой деятельности / Зимняя И. А. – М. : Московский психолого-социальный институт, Воронеж : НПО МОДЭК, 2001. – 432 с.

7. Загальна психологія : [навчальний посібник] / О. П. Сергеєнкова, О. А. Столярчук, О. П. Коханова, О. В. Пасєка. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 296 с.
8. Каменская О. Л. Текст и коммуникация : [учеб. пособие для институтов и факультетов иностр. яз.] / Каменская О. Л. – М. : Высшая школа, 1990. – 152 с.
9. Богин Г. И. Модель личности в ее отношении к разновидностям текстов : дис. ... доктора филол. наук / Гергий Исаевич Богин. – Л., 1984. – С. 25.
10. Мурзин П. Н. Текст и его восприятие / П. Н. Мурзин, А. С. Штерн. – Свердловск–М. : Прогресс, 1990. – 344 с.
11. Выготский Л. С. Психология развития человека / Выготский Л. С. – М. : Изд-во Смысл ; Эксмо, 2005. – 1136 с.
12. Леонтьев А. А. Язык, речь, речевая деятельность / Леонтьев А. А. – М. : Просвещение, 1969. – 214 с.
13. Серажим К. С. Текст як комунікативне вираження дискурсу / К. С. Серажим // Вісник Запорізького державного університету. – № 1, 2001. – С. 17–25.
14. Васильев С. А. Синтез смысла при создании и понимании текста / Васильев С. А. – К. : Наукова думка, 1988. – 240 с.

Стаття надійшла до редакції 10 грудня 2012 року

УДК 372.881.1+81'42

Тетяна Швець, Наталія Швець
(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)

ДОМАШНЄ ЧИТАННЯ ЯК ФОРМА ОРГАНІЗАЦІЇ РОБОТИ НАД ТЕКСТОМ

Стаття присвячена дослідженню проблеми використання художніх творів як засобу формування стійких навичок читання, говоріння і письма у процесі оволодіння іноземними мовами. Зокрема, зроблено спробу виявити